

УДК 343.948.2

Л.Г. БОРДЮГОВ, канд. юрид. наук, До-
нецький науково-дослідний інститут судових
експертиз

ВНУТРІШНЄ ПЕРЕКОНАННЯ ЕКСПЕРТА (ОБ'ЄКТИВНІ ТА СУБ'ЄКТИВНІ АСПЕКТИ)

Ключові слова: внутрішнє переконання судового експерта, суб'єктивний фактор, об'єктивні дані

Внутрішнє переконання судового експерта – це складне багатогранне поняття, що визначається як передумова, як процес, як результат пізнавальної діяльності експерта. Внутрішнє переконання одночасно є основою для формування експертом висновків. Істотну роль у формуванні внутрішнього переконання відіграють такі суто різні поняття, як інтуїція та правосвідомість. У зв'язку з тим, що внутрішнє переконання законом віднесене до одного із критеріїв оцінки доказів, у цьому сенсі внутрішнє переконання отримало своє зовнішнє відбиття у законі, зокрема у ст.67 Кримінально-процесуального кодексу України [1, с.199].

Відповідно до ст.67 Кримінально процесуального кодексу України, «Суд, прокурор, слідчий і особа, яка провадить дізнання, оцінюють докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом. Ніякі докази для суду, прокурора, слідчого і особи, яка провадить дізнання, не мають наперед встановленої сили» [2]. Подібні норми містяться і в інших процесуальних кодексах, а саме: у Цивільному процесуальному кодексі України (ст.212) [3], Господарському процесуальному кодексі України (ст.43) [4], Кодексі адміністративного судочинства України (ст.86) [5].

Отже закон не зазначає, якими доказами повинні бути встановлені ті або інші обставини, не встановлює заздалегідь сили дока-

зів, переважного значення видів доказів, кількісних показників достатності доказів для того або іншого рішення у справі. Оцінка доказів проводиться за внутрішнім переконанням. Це означає, що вона вільна від заздалегідь зазначених у законі критеріїв оцінки, але вона не може бути й довільною. В її основі повинен лежати «всебічний, повний і об'єктивний розгляд всіх обставин справи в їх сукупності» (ст.67 Кримінально-процесуального кодексу України) [2].

Надаючи оцінку доказів внутрішньому переконання, закон разом із тим пропонує певні правила формування цього переконання, а для багатьох рішень і форму вираження результатів цієї оцінки в ухваленому рішенні. Це забезпечує сполучення при оцінці доказів суб'єктивного фактору – внутрішнє переконання – і об'єктивного – сукупності розглянутих доказів.

Тож орган (особа), що призначив судову експертизу оцінюють її за своїм внутрішнім переконанням, яке, відповідно до закону, є одним із принципів оцінки доказів. Оскільки висновок експерта – є одним з джерел доказів, внутрішнє переконання експерта також слід розглядати як один із принципів оцінки ходу та результатів дослідження.

Як слідує з зазначеного вище, про внутрішнє переконання суду, прокурора, слідчого, особи, яка провадить дізнання, при оцінці доказів прямо вказано у законі. Крім того, дослідженню цього питання чимало уваги приділялось у спеціальній літературі.

Набагато менше уваги приділялося у спеціальній літературі проблемі внутрішнього переконання судового експерта. У певній мірі це пояснюється тим, що чинне законодавство спеціально цього питання не торкається. Стосовно до законодавства, що діяло раніше, даний аспект був відображений лише у ст.181 Кримінально-процесуального кодексу Киргизької РСР і ст.160 Кримінально-процесуального кодексу Естонської РСР, де вказувалося, що експерт дає висновок за своїм внутрішнім переконанням, яке засноване на оцінці результатів дослідження, й відпо-

відно до його спеціальних знань [6, с.89].

Тож питання внутрішнього переконання судового експерта у спеціальній літературі розроблено недостатньо, хоча ця проблема є актуальною не тільки в теоретичному, але й практичному сенсі. Тому метою даної роботи є розробка й аргументація концептуальних положень про внутрішнього переконання судового експерта. Її новизна полягає у визначенні, формуванні та обґрунтуванні логіко-гносеологічних аспектів внутрішнього переконання судового експерта, яке містить суб'єктивну оцінку об'єктивно існуючих обставин або фактів.

Виділення проблеми внутрішнього переконання судового експерта пов'язане насамперед з тим, що воно є сполучною ланкою між знаннями, отриманими судовим експертом у ході дослідження й наступним наданням ним висновку. Це неминуче приводить до необхідності докладного вивчення даного явища, аналізу впливу на нього таких факторів, як структура й зміст експертного пізнання, внутрішні й зовнішні умови, у яких протікає процес дослідження, особливості особистості експерта та ін.

Складність проблеми, неоднозначність підходів до її вирішення обумовлені її багатогранністю (тут присутні й філософські, і правові, і соціально-психологічні, і логіко-математичні аспекти) і багато в чому суб'єктивним характером самої категорії внутрішнього переконання, що знаходить своє відбиття у фактах існування експертних помилок, у неоднозначній оцінці результатів дослідження різними експертами, наявністю розбіжностей при проведенні повторних і комісійних експертиз. Все це наочно свідчить про те, що питання, пов'язані з формуванням внутрішнього переконання судового експерта, мають свої особливості й вимагають докладного вивчення.

Вченими криміналістами дана проблема розглядається з 50-х років ХХ-го століття. Р.С. Белкін зазначав, що одним із перших висловив свої погляди щодо внутрішнього переконання судового експерта В.П. Колма-

ков, який писав, що внутрішнє переконання експерта – «це не інстинкт, не беззвітна інтуїція; це – свідомо і вільно сформоване переконання, що має об'єктивні підстави, які дозволяють зробити тільки один – правдивий – висновок» [7, с.467].

У різний час окремим аспектам цього питання приділяли увагу Т.В. Авер'янова [8], В.Д. Арсен'єв [9], Р.С. Белкін [7], Г.В. Кудрявцева [1], О.Р. Шляхов [10] та інші дослідники. Дана проблема освітлювалась також і українськими науковцями [11–15].

Однак у літературі відсутня єдина точка зору щодо природи й поняття внутрішнього переконання судового експерта, а також факторів, що впливають на нього.

Так наприклад, А.І. Вінберг та Н.Т. Малаховська, стверджуючи, що одним з напрямків у розробці судової експертології є вчення про суб'єкт судової експертизи, не заперечували існування такої категорії, як внутрішнє переконання судового експерта, яке характеризували, як суб'єктивну основу «для прийняття рішення у результаті творчого мислення, володіння спеціальними пізнаннями та правильним діагностуванням об'єктів, що досліджуються» [16, с.42].

Разом із тим, пізніше вони ж (А.І. Вінберг та Н.Т. Малаховська) стверджували, що внутрішнє переконання «слід розуміти тільки як виключну компетенцію особи, яка веде провадження по справі, тобто слідчого та суддів та, безумовно, не адресовано судовому експерту, до функцій якого не належить ведення провадження по справі» [17, с.33].

Р.С. Белкін писав, що «дослідження проблеми внутрішнього переконання експерта йшло в основному за двома напрямками: гносеологічним та психологічним» [7, с.467].

Найбільш вірний підхід (який ми розділяємо) до розуміння природи й сутності внутрішнього переконання ми знаходимо у О.Р. Ратінова. Він розглядає внутрішнє переконання як передумову, процес і результат пізнавальної діяльності суб'єкта доказування. На цій основі він виділяє гносеологічний, логічний і психологічний аспекти внутрішнього

переконання, зазначаючи, що «внутрішнє переконання у якості заключного підсумку оцінки доказів має гносеологічний, логічний та психологічний аспект» [18, с.478].

В.Ю. Шепітько зазначає, що за своєю суттю внутрішнє переконання – це суб'єктивна впевненість суб'єкта, заснована на оцінці об'єктивних даних, обставин, фактів. Вона обумовлена його правосвідомістю, його соціальною та психологічною характеристиками, моральними уявленнями, емоціями, поглядами та ін. Судовий експерт переломлює наявні об'єктивні дані через призму суб'єктивних уявлень та моральних засад [11, с.88].

Тож структура внутрішнього переконання судового експерта являє собою сукупність тісно взаємозалежних між собою гносеологічних, логічних, психологічних компонентів і умов їхнього формування, які містять у собі:

- процесуальну регламентацію;
- спеціальні знання суб'єкта, досвід роботи та ін.;
- професійно важливі якості;
- загальну спрямованість особистості, світогляд, правосвідомість.

Правосвідомість судового експерта складається з його спеціальних знань, знань процесуальних основ призначення та проведення судової експертизи, ставлення до спеціальних знань, до права, до правових принципів. Важливою складовою правосвідомості судового експерта є його правова психологія, що містить у собі психологічні якості самого експерта, а також його почуття, ціннісні ставлення, настрої, бажання, що зумовлені його професійними прагненнями.

У гносеологічному аспекті внутрішнє переконання являє собою об'єктивне відбиття реальності (відомості, отримані про об'єкт дослідження, співвіднесені з даними науки); у логічному – зв'язок з іншими судженнями, погодженість із загальною системою, його обґрунтованість іншими судженнями; у психологічному – стан свідомості, що характеризується впевненістю в істинності отриманих висновків і визначальна готовність до здійснення відповідних дій [19, с.14].

Гносеологічний аспект означає, що внутрішнє переконання судового експерта повинне правильно відображати виявлені в результаті дослідження властивості й ознаки об'єкта експертизи. У логічному аспекті внутрішнє переконання експерта являє собою висновкове знання про встановлені в процесі дослідження властивості та особливості об'єкта експертизи. У психологічному плані внутрішнє переконання являє собою інтелектуально-емоційний стан, що полягає у впевненості експерта в тому, що зроблені ним висновки є в даному конкретному випадку обґрунтованими, вірними і єдино можливими.

Обґрунтованість внутрішнього переконання судового експерта полягає у тому, що висновки повинні бути засновані на всебічному, повному і об'єктивному дослідженні всіх об'єктів експертизи. Це означає, що внутрішнє переконання, будучи категорією суб'єктивною, має об'єктивну підставу. Вимога обґрунтованості ставить за обов'язок судовому експерту мотивувати свій висновок посиленнями на об'єктивно існуючі дані, які досліджувались з використанням спеціальних знань, а не на своє суб'єктивне бачення тих чи інших фактів.

Внутрішнє переконання повинне бути вірним і повним відображенням у висновку експерта об'єктивно існуючих фактів та обставин. У цьому сенсі внутрішнє переконання є суб'єктивним виразом об'єктивної істини. Внутрішнє переконання, як стан упевненості в вірності своїх висновків, повинне спиратись на всебічне, повне і об'єктивне дослідження всіх об'єктів експертизи. В іншому випадку воно перетворюється в самовпевненість, бездоказову й безконтрольну переконаність, далеку від об'єктивної істини.

Внутрішнє переконання судового експерта на думку Т.В. Авер'янової засноване не на експертній інтуїції (хоч вона відіграє не останню роль при вирішенні експертних завдань та формуванні внутрішнього переконання експерта), не на припущеннях, а на повному, всебічному та об'єктивному дослідженні об'єктів та конкретних матеріалів,

наданих на експертизу, на аналізі та синтезі встановлених внутрішніх зв'язків між явищами та ознаками з використанням науково обґрунтованих та апробованих методик, на спеціальних знаннях, якими володіє судовий експерт та які він черпає з відповідних галузей знань [8, с.336].

Р.С. Белкін зазначав, що внутрішнє переконання судового експерта – категорія суб'єктивна. Це своєрідний емоційно-інтелектуальний стан судового експерта як суб'єкта, що пізнає, який виникає у підсумку всієї його діяльності щодо вирішення конкретного експертного завдання.

Об'єктивні підстави внутрішнього переконання судового експерта складають у своїй сукупності систему, елементами якої є:

- професійні знання судового експерта, до змісту яких належать його світоглядні принципи, наукові знання, знання ним колективної експертної практики у даній галузі, необхідні навички у використанні необхідних методів дослідження, знання критеріїв та шляхів перевірки отриманих результатів, особистий експертний досвід;

- професійні якості судового експерта: спостережливість, увага, глибина, логічність та критичність розуму, самостійність мислення, здатність перебороти упередження або упередженість;

- фактичні дані, ознаки та властивості об'єктів, що досліджуються судовим експертом, обставини справи, що належать до предмета експертизи та зазначають походження та реальні умови існування об'єктів, що досліджуються судовим експертом;

- весь процес експертного дослідження, його умови, проміжні та кінцеві результати, їх оцінка з точки зору повноти, логічної та наукової обґрунтованості, вірогідності як єдино можливих у даних умовах [7, с.467–468].

Таким чином внутрішнє переконання судового експерта – це суб'єктивно-об'єктивна категорія, яка характеризує психологічний стан експерта, що виникає в результаті проведеного дослідження й оцінки отриманих результатів.

Суб'єктивний момент даної категорії полягає у вільній оцінці експертом у межах його компетенції результатів дослідження. Об'єктивна сторона внутрішнього переконання експерта визначається тим, що в процесі дослідження експерт використовує теоретичні знання, методи й методики, апробовані й впроваджені в експертну практику.

Таким чином, внутрішнє переконання судового експерта – це психологічний емоційно-інтелектуальний стан судового експерта, що є результатом його оцінної діяльності та полягає у почутті впевненості в правильності застосованих знань, експертних методів, методик, у правильній оцінці властивостей і особливостей об'єктів експертизи на основі відповідних наукових положень і в вірності зроблених висновків.

Психологічний емоційно-інтелектуальний стан судового експерта характеризує його суб'єктивний стан, тобто є суб'єктивним аспектом внутрішнього переконання судового експерта.

Гносеологічний же аспект внутрішнього переконання експерта полягає у почутті впевненості в правильності його спеціальних знань і правильності всього процесу дослідження. Логічний аспект полягає в почутті впевненості в правильності логічних операцій, методик, які були застосовані судовим експертом у процесі експертного дослідження.

У літературі зустрічається думка про те, що при розгляді експертної правосвідомості можна виділити й процесуальний аспект внутрішнього переконання – це почуття впевненості, що при проведенні експертизи й формуванні експертного висновку не були порушені правила, встановлені процесуальним законодавством [1, с.209].

На нашу думку, оскільки спеціальні знання, методи та методики дослідження, а також правила, встановлені процесуальним законодавством, хоч і використовуються та оцінюються судовим експертом, але існують незалежно від його волі, незалежно від його суб'єктивного ставлення до них, слід дійти до висновку про те що гносеологічний, логі-

чний та процесуальний аспекти є об'єктивними аспектами внутрішнього переконання судового експерта.

Категорія «внутрішнє переконання» по суті виражає суб'єктивну впевненість особи відповідно до суб'єктивної оцінки об'єктивно існуючих обставин або фактів [20, с.52].

Однією з відмінностей внутрішнього переконання судового експерта є те, що воно формується як підсумок оцінки ходу і результатів проведеного ним дослідження, а не доказів, що є характерним для слідчого, судді, прокурора [14, с.86–87]. Тож у судово-експертній діяльності не тільки не виключається, але й відіграє суттєву роль такий суб'єктивний фактор, як внутрішнє переконання судового експерта, яке базується на об'єктивних даних, отриманих у процесі дослідження об'єктів експертизи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кудрявцева А. В. Судебная экспертиза как институт уголовно-процессуального права: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Кудрявцева Анна Васильевна. – М., 2007. – 497 с.
2. Уголовно-процессуальный кодекс Украины (с изм. и доп. по сост. на 1.04.2003 г.). – Х. : Одиссей, 2003. – 288 с.
3. Гражданский процессуальный кодекс Украины. – Х. : Одиссей, 2006. – 200 с.
4. Хозяйственный процессуальный кодекс Украины (с изм. и доп. по сост. на 20.02.2003 г.). – Х. : Одиссей, 2003. – 80 с.
5. Кодекс административного судопроизводства Украины. – Х. : Одиссей, 2005. – 168 с.
6. Галкин В. М. О принципах судебной экспертизы по уголовным делам / В. М. Галкин // Труды ВНИИСЭ. – 1970. – Вып. 2. – С. 76–93.
7. Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов. – 3-е изд., доп. / Р. С. Белкин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – 837 с.
8. Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза : курс общей теории / Т. В. Аверьянова. – М. : Норма, 2006. – 480 с.
9. Арсеньев В. Д. Критерий истины при установлении фактических обстоятельств дела в судебном и экспертном исследовании / В. Д. Арсеньев // Вопросы теории и практики судебной экспертизы : труды ВНИИСЭ. – 1973. – Вып. 7. – С. 89–116.
10. Шляхов А. Р. Структура экспертного исследования и гносеологическая характеристика выводов эксперта-криминалиста / А. Р. Шляхов // Труды ВНИИСЭ. – 1972. – Вып. 4. – С. 3–112.
11. Шепитько В. Ю. Проблемы формирования внутреннего убеждения судебного эксперта / В. Ю. Шепитько // Теория и практика судебной экспертизы в современных условиях : материалы Международной науч.-практ. конф. (г. Москва, 14-15 февраля 2007 г.). – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – С. 87–89.
12. Коновалова В. Е. Внутреннее убеждение: проблемы следственной и судебной деятельности / В. Е. Коновалова // Теория та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наук.-практ. матеріалів / [ред. колегія: М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін.]. – Х. : Право, 2005. – Вип. 5. – С.113–122.
13. Моїсєєв О. М. Висновок експерта: аспект взаємодії процесуальних осіб : монографія / О. М. Моїсєєв. – Донецьк : ДонНУ, ДонНДІСЕ, 2006. – 165 с.
14. Шерстюк В. М. Судово-експертна діяльність (організаційно-правові та морально-психологічні засади) : монографія / В. М. Шерстюк ; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – Х. : Право, 2008. – 194 с.
15. Клименко Н. І. Судова експертологія : курс лекцій : [навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / Н. І. Клименко. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. – 528 с.
16. Винберг А. И. Судебная экспертология (Общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз) : уч. пособие / А. И. Винберг, Н. Т. Малаховская ; отв. ред. Б. А. Викторов. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1979. – 184 с.
17. Винберг А. И. К вопросу о внутреннем судебском убеждении и убежденности суде-

бного эксперта / А. И. Винберг, Н. Т. Малаховская // Вопросы судебной экспертизы. – 1982. – Вып. 23. – С. 29–40.

18. Ратинов А. Р. Внутреннее убеждение при оценке доказательств / А. Р. Ратинов // Теория доказательств в советском уголовном процессе / отв. ред. Н. В. Жорин. – Изд. 2-е исп. и доп. – М. : Юрид. лит., 1973. – 736 с.

19. Бушуев В. В. Внутреннее убеждение

судебного эксперта : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В. В. Бушуев ; Академия управления МВД России. – М., 2008. – 24 с.

20. Шепітько В. Ю. Криміналістика : енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / В. Ю. Шепітько / за ред. акад. НАН України В. Я. Тація. – Х. : Право, 2001. – 560 с.

Бордюгов Л. Г. Внутрішнє переконання експерта (об'єктивні та суб'єктивні аспекти) / Л. Г. Бордюгов // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 13–18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10boltca.pdf>

Показано, що у судово-експертній діяльності відіграє суттєву роль такий суб'єктивний фактор, як внутрішнє переконання судового експерта, яке базується на об'єктивних даних, отриманих у процесі дослідження об'єктів експертизи.

Бордюгов Л.Г. Внутреннее убеждение эксперта (объективные и субъективные аспекты)

Показано, что в судебно-экспертной деятельности существенную роль играет такой субъективный фактор, как внутреннее убеждение судебного эксперта, которое базируется на объективных данных, полученных в процессе исследования объектов экспертизы.

Bordyugov L.G. Internal Belief of the Expert (Objective and Subjective Aspects)

It is shown that in judicial-expert activity the essential role is played by such subjective factor, as internal belief of the judicial expert which is based on the objective data received in the course of research of objects of examination.